

עבודה זרה נד

משה שווערד

1. רש"י מסכת עבודה זרה דף נג עמוד ב

מפני שמעמידין אותה - כלומר מפני שצריך להעמידה בשעה שהמלכים עוברים שאינן מוכנות למושב עבודת כוכבים כל שעה אלא לאותה שעה ולקמן פריך ומשום הכי מותרין בתמיה...
ומהלכין בדרך אחרת - ואין חוששין להן הלכך לאו משמשי עבודת כוכבים חשיבי.

2. תוספות מסכת עבודה זרה דף נג עמוד ב

והולכים דרך אחרת - והכומרים שעבדום לא עשאום עבודת כוכבים אלא לצורך המלכים וכשרואין שאין המלכים חוששין בהם גם הם מבטלים אותם.

3. שערים מצויינים בהלכה

מפני שמעמידין אותה בשעה שהמלכים עוברים. פרש"י כלומר מפני שצריך להעמידה בשעה שהמלכים עוברים, שאינן מוכנות למושב עבודת כוכבים כל שעה אלא לאותה שעה כו'. והר"ן כתב, לא קביעי למחשבינהו משמשי ע"ז, ולא לתר מייאשי מיניהו, והו"ל כע"ז שהניחוה עובדיה דשריא. ומשמע דמותר מיד בלא ביטול. וכן מוכח מדברי הריטב"א, שכתב דמותרין מיד, ואפילו קודם שהניחו המלכים דרך זו, והטעם דהו"ל משמשי ע"ז עראי כו'. וכ"כ במאירי שבטלה מאליה. אבל בתוס' כתבו, וכשרואים שאין המלכים חוששים להם גם הם מבטלים אותם. ומבואר דבלא ביטול אינו מותר. ועי' בדברינו

4. ספר עבודה ברורה

✓ רש"י ד"ה ומהלכין בדרך אחרת. הלכך לאו משמשי עבודת כוכבים חשיבי. ופירש הר"ן כיון שלפעמים המלכים עושין כן, לא קביעי למחשבינהו משמשי עבודת כוכבים, ולא לתר מייאשי מיניהו. (ועי' במאירי דאם ודאי יהלכו דרך אותן בימוסאות, א"כ הן אסורות ואע"פ שאינם קבועים שם.)
ונראה לכאורה שזהו דלא כפירוש התוס' בד"ה והולכים, שמשמע שם דדוקא אחרי שהמלכים כבר עברו בדרך אחרת, משא"כ לפי הר"ן גם לפני כן לא נחשב קביעי כיון דיודעים הם שכן דרך המלך להשתמש לפעמים בדרך זו ולפעמים בדרך זו.
והרמב"ם בפירוש המשניות פירש באופן אחר, ע"ש.

5. תוספות מסכת עבודה זרה דף נד עמוד א

אמר חזקיה מאי קרא - צ"ל דחזקיה אברייא קאי ולא על דברי רבי יוחנן שהרי חזקיה רבו של רבי יוחנן ומיהו פרק ד' אחים ביבמות (דף לא): עושה אביי תירוץ על מה שהקשה התלמוד על רב אשי אלא ודאי גם אביי ידע דברי רב אשי והוצרך לו לתרץ והתלמוד סידר כן לפי שהוא מתיישב יותר היטב אחר הסוגיא.

✓ אונס רחמנא פטריה. מ"ק ע' קו"ש כמזבח אוח
ה' בשם החמדת שלמה לאונס לא נחשב למעשה ידיה,
ונחשב כאילו נעשית מאיליו, וא"כ אין כאן אדם שעבדה
ומש"ה מותרת. ובהגרי"ז הל' ע"ז פ"ח הל' א' ד"ה והנה
צע"ז, ביאר דלגזויה מעשה עבירה הוא האוסר, וכיון שהוא
אנוס אין כאן מעשה עבירה. וע' חלקת יואב יו"ד סי' א'
ד"ה ולכאורה, ועי' מש"כ לעיל נא. ד"ה וחכמים פוטרים,
ומראה מקום אני לך.

וגם הדן דוחי זהם לכאורה שייך רק לענין היתירא
דגברא ולא להפקיע מהחפלא שם ע"ז, ואי דימא
דהוא דין צפ"ע דכל באונס לא נעשה ע"ז, ולא משום
היתירא דגברא קאחתינ עליה, אס כן מאי מחלק
רבא בין צנעא לבין צפרהסיה וצין שעת הגזירה
או לא, הלא המעשה עכ"פ תורת אונס עלה אף
שמחוייב למסור עלמו כמזבאר בדברי התוספות,
וצפ"כ דמשום היתירא לאונס ופקוי"ג הוא דקאחתינ
עלה להפקיע ממנה שם נעבד, חב ל"ע, דאעו משום
דהותר לו לעבד פקע מינה שם ע"ז.

והגרא מוכרח מהסוגיא, דכיון דנעבד לגזויה
הוא שם צפ"ע, דאף דאינו ע"ז מ"מ ע"ס
מעשה העבודה אוסרתו לגזויה, כמו נרבע וכדומה
וכמש"כ למעלה, על כן צעין דוקא עבודה דאיסורא,
דעיקר דינו הפוסלו הוא מה שנעשה בו עבירה,
וכיון דהעבודה הותרה משום פקוי"ג ע"כ אינה אוסרת
גם הצבחה ולא צכלל נעבד הוא. אכן כל זה הוא
רק בצפ"ח דאינו נעשין ע"ז, ואינו באים לאוסרן רק
מכוח דין נעבד האמור לענין גזויה, אבל בשאר
נעבדים שנעשים עבוי"ז ונאסרים גם להדיוט, צ"ה
באמת לא שייך כלל דין אונס ופקוי"ג להפקיע ממנה
שם עבוי"ז, דשם עבוי"ז אינו תלוי באיסור והיתר,
וגם דלאו ע"ס מעשה העבודה היא האוסרת, רק
העיקר הוא מה שחל עלה שם עבוי"ז, וכדחתינ דע"ז
של נכרי אסורה מיד, אס כן ממילא דגם באונס
נאסרה, דעכ"פ שם ע"ז עלה, אלא דשאני דין נעבד
לענין גזויה דהוא שם צפ"ע, שאינו תלוי בשם ע"ז
שבו, רק מעשה העבודה עצמה היא האוסרתו לגזויה
וכש"כ, כן היה נראה לכאורה צביאור הסוגיא.
עכ"ל הגרי"ז, ועיין שם צסימן ה"ל מה שהרחיב
צ"ה צביאור שיטת הרמב"ם שם.

שם. מחקיף לה רבי זירא אונס רחמנא פטריה
וכו'. עיין בחידושי מנן הגרי"ז כלוי על
הרמב"ם פ"ה מהלכות עכו"ם ה"א, ח"ל, ולכאורה
דברי הגמרא ל"ב, דאעו משום לאונס רחמנא פטריה,
או שהותר לו לעבד מטעם פקוח נפש פקע מיניה
שם עבוי"ז, ויעו"ש בתוספות שכתבו, דר"ז ס"ל
דכיון דבדיעבד פטור מטעם אונס אף דחייב למסור
עלמו אין לאסור בהשתחואחו, ורבא מסיק דהואיל
דצפרהסיה חייב למסור עלמו ע"ז קרינא ציה, אע"פ
שפטור בדיעבד משום אונס. (וכל זה ל"ע לכאורה,
דמה ענין חייב ופטור לשם עבודה זרה בהחפלא.

ושל חבירו מותר. פירש המאירי משום אין אדם יכול לאסור דבר שאינו שלו – אפילו רק לאסור הדבר להקדש.

כגון דאנס בהמת חבירו והשתתות לה. רבינו חננאל פירש, שאנס חבירו וגזל בהמתו והשתתות לה, עכ"ל. ביאר לדבריו, דאע"פ שבגזילתו יש לו דיני אחריות של גניבה ואבידה ואנסין, מי"מ אין לו בעלות לאסור הבהמה. וכן מבואר בתוד"ה היתה.

כגון שאנסוהו עובדי כוכבים והשתתות לבהמתו ידידה. מוכח מזה דאע"ג שאין דעתו לעבודת כוכבים, ומעשיו מוכיחים שרק מחמת אונס השתתות לה, מי"מ הוי כעובד עבודה זרה, והבהמה נאסרת מטעם נעבד.

אף לקשיית רבי זירא מטעם "אינס רחמנא פטריה", מי"מ חזינן מזה שבאופן שאינו אנוס ועובד עבודה זרה שלא בכונה ולא קיבלו עליו לאלוה, מי"מ חל עליו כל דיניו של עובד עבודה זרה.

וכן כתב החזון איש (חרי"מ סימן כ"ד) על מס' סנהדרין (דף פא: תוד"ה רבא), ושם הוסיף, שאם שחט לעבודה זרה ואמר בפירוש שאינו מקבלו עליו, מי"מ חייב על השחיטה. ובהלכות עבודת כוכבים (יו"ד סימן ס"ח סק"א) כתב, דאף בעבודה זרה שאין דרך לעבודה כגון המשתתות לבהמתו וגם לא קיבלה עליו לאלוה, ובאופן זה אין בו עונש של עובד עבודה זרה לרבא (במס' סנהדרין דף סא:), מי"מ הוי נעבד; יעו"ש יוחר.

אונס רחמנא פטריה. בחידושי מרן רי"ז הלוי על הרמב"ם (פ"ח מהלכות עכו"ם ה"א) הקשה, דלכאורה דברי הגמ' (וכן דברי התוס' בפירוש הנס') צריכין ביאור, דאנו משום דאונס רחמנא פטריה שהותר לר לעבד מטעם פיקוח נפש פקע מיניה שם עבודה זרה, ומה ענין חיוב ופטור לשם עבודה זרה.

ותירץ, דנראה מוכרח מהסוגיא דשאני דין "נעבד" לענין גבוה דהוא שם בפני עצמו שאינו תלוי בשם עבודה זרה (דהרי "נעבד" בבעלי חיים מותר להריוט), דבעלי חיים אינן נעשין עבודה זרה, רק מעשה העבודה עצמה היא האוסרת לגבוה. על כן בעינן דוקא עבודה דאיסורא, דעיקר הדין דפוסלו הוא מה שנעשה בו עבירה, וכיון דהעבודה הותרה משום פיקוח נפש, על כן אינה נאסרת וגם הבהמה לא בכלל "נעבד" היא. ונע' בחזון איש (כמכלחין, סימן ר' אות כ"ג) שכתב כעין זה.

וע' בקונטרס הביאורים (מס' כתובות סימן ד' אות ב') דהגרי"ז זצ"ל הקשה על זה בשם בנו, מהא דאיתא בגמ' "אמרו ליה רבנן לרבא תניא דמסייע לך, בימוסיאות של עובדי כוכבים בשעת הגזירה, אע"פ שהגזירה בטלה אותן בימוסיאות לא בטלו וכו', עכ"ד הגמ'. והתם הא לא מיירי בבעלי חיים, ואי"כ נאסרין גם להריוט, ואפילו הכי אליבא דר' זירא משום אונס רחמנא פטריה לא היה צריך לחול השם עבודה זרה דישאל. ונשאר בצ"ע, ע"כ.

וגם מלשון הריטב"א כאן דביאר ברעת ר' זירא, וד"ל: וכיון שהוא לא נקרא עובד עבודה זרה אף הבהמה שעבדו לה אינה נקראת נעבד, עכ"ל, מבואר דס"ל דלא כהגרי"ז.

ובשו"ת חמדת שלמה (א"ח סימן ל"ח) כתב ביאור אחר, וד"ל: מבואר דר' זירא הוי ס"ל דאונס דפטריה רחמנא דלא מיקרי מעשה כלל, דפועל ע"י אונס לא הוי פועל כלל, ועל כן הוי ס"ל דאפילו נעבד לא הוי לאסור הבהמה, עכ"ל.

דברי החמדת שלמה יכולים לפרשו בכ' אופנים: (א) דאונס הוי חסרון בעצם המעשה, (ב) אונס הוי חסרון בהתייחסות המעשה אל האדם.

וכן כתב בזכרון שמואל (סימן ס"ה אות ד'), וד"ל: יש לפרש דאונס הוי חסרון בהמעשה, והיינו בהתייחסות המעשה אל האדם, או יש לפרש דהוי גם חסרון בעצם המעשה כיון דהוי מעשה בלי רצון ודעת, ומשום הכי לא חל עלה שם נעבד. וכן שמעתי בשם החמדת שלמה, עכ"ל.

ובקובץ שיעורים (כתובות אות ה') ביאר דברי החמדת שלמה כצד הראשון של הזכרון שמואל, דמעשה הנעשה באונס אינו נחשב על העושה אלא חשוב כאילו נעשה מאליו, ולכן בהמתו אינה נאסרת במעשה שאינו שלו.

והגאון הרב שמעון שקאפ זצ"ל (בחידושו למס' כתובות, סימן ג') כתב כצד השני שהביא הזכרון שמואל – דהוי חסרון בעצם המעשה, וזה תוכן דבריו: דאי משום פיקוח נפש מהראוי היה שתאסר הבהמה כיון דבמעשה העבודה ליכא חסרון כלל רק שמוחר משום פיקוח נפש אלא דעיקר תלוי אם מה שעבד לבהמה חשיבא עבודה שלמה. והנה באנסוהו להשתתות אמדינן לדעתיה דבאמת בלבו לא נחרצה לעבודה הזאת רק מתרצה לעבד עבודה זרה מלמדת אבל באמת בשניהם אין מתרצה, ומהאי טעמא פטרה רחמנא את האונס, דכיון דאונס הוא גרעון במעשה עבירה דמשום דלא עבד מרצונו אין זה נחשב עבירה, דעיקר עבודה זרה ליכא

בוה והראיה דבעובר אינו חייב מיתה על זה, ואי"כ אין נאסרת הבהמה משום נעבד.

9. ספר בית שמואל

שם. מחקיף לה רבי זירא אונס רחמנא פטריה זכו. עיין בספר חזון איש לע"ז סימן ו' אות כ"ג וז"ל, דעת התוספות דלטולס אינו חייב מיתה על מה שטבר מחמת הלל מיתה בין בלגנא ובין צפרהסיא, ור"ז ורצא פליגי אי חשיב נעבד, רבי זירא ס"ל דכיון דאין כאן עבירה עכו"ם לא חשיב נעבד, ורצא ס"ל, דכיון דהזכר לקדש את השם חשיב נעבד בין בלגנא ובין צפרהסיא, ולשון הגמרא קשה לישבו, דלמה האריך בדבר שאינו מן הענין, הול"ל דאף באונס מיקרי נעבד אף לאונס פטור, וגם לשון „אלא" אינו מתפרש.

10. רמב"ם יד החזקה הלכות סנהדרין פרק ב

(ב) כל מי שעשה דבר שחייבין עליו מיתת בית דין באונס אין בית דין ממיתין אותו ואע"פ שהיה מצווה שיהרג ואל יעבור אע"פ שחלל את השם והוא אנוס אינו נהרג שנאמר ולנערה לא תעשה דבר זו אזהרה לבית דין שלא יענשו את האנוס:

11. שו"ת הרשב"א חלק ז סימן מא

עוד השיב גר שחזר לסורו מחמת יראה וכן ישראל שנשתמד מחמת יראה אע"פ שחטא ישראל הוא אף שהיה לו ליהרג ואל יעבור מדכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל מ"מ כיון שמחמת יראה הוא עושה ר"ל מפחד שלא יהרגוהו כיון שאין עליו חיוב בב"ד בשביל כך שהרי מפחד שלא יהרגוהו עשה כן וכתוב וחי בהם ולא שימות בהם. ישראלים הם ושחיתתן מותרת ואין אוסרין יין במגען וכן מסור. אע"ג דאמרינן בכרייתא בפרק השולח (ד' מ"ה) שאינו כשר לכתוב תפילין ומזוזות דכתיב וקשרתם וכתבתם כל שישנו בכתיבה ישנו בקשירה ופירש"י ז"ל דמסור אינו בקשירה שהרי פרק מעליו עול מצות אפ"י הכי שחיתתן כשרה דנאמן על שאר איסורין עד כאן:

12. חידושי הריטב"א מסכת עבודה זרה דף נד עמוד א

הא בצינעא הא בפרהסיא. הא ודאי כרבנן קיימא לן דבעבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים אפילו בצינעא יהרג ואל יעבור כדאיתא בפרק כל שעה (פסחים כ"ה א') וכי כתיב וחי בהם בשאר מצות הוא דכתיב, ורבי ישמעאל הוא דמפליג בעבודה זרה בין צנעא לפרהסיא וכדאיתא לעיל בפרק אין מעמידין (כ"ז ב'), והא דנקטה רבא כרבי ישמעאל לאו משום דסבירא ליה כותיה, אלא לרבותא נקטיה דאפ"י רבי ישמעאל שהוא מיקל בדבר ומתיר לעבור בצנעא, מודה הוא דפרהסיא נעבד נקרא ואסור, וכל שכן לרבנן דאפילו נעבד בצינעא נקרא נעבד.

13. ספר עבודה ברורה

והא בפרהסיא. במס' סנהדרין (דף ער:) ילפינן דפרהסיא הוא בפני עשרה מישראל מגזירה שוה "תוך" "תוך", דכתיב (ויקרא כב:לב) "ונקדשתי בתוך בני ישראל", ולהלן (במדבר טז:כא) הוא אומר "הבדלו מתוך העדה הרעה הזאת" - מה להלן עשרה אף כאן עשרה. וראה בבית שמואל מחלוקת הפוסקים אם בפרהסיא היינו דוקא "בפני" עשרה מישראל, או דגם היכא שרק יודעים עשרה מהעבירה אבל אינו עובר ממש בפניהם מיקרי בפרהסיא.

14. שערים מצויינים בהלכה

משמע שהוא מן התורה, שהקשה דילמא ע"י מעשה אסרום [ע"י בדברינו שם (ד"ה מכדי) שהבאנו דבריו], ואי ס"ל שהוא מדרבנן, מאי מקשה עלה דילמא ע"י מעשה אסרום, ומשו"ה כתיב "ואשריהם תשרפון באש", הא מדאורייתא אפילו ע"י מעשה מותר, וע"ש מה שהקשה להשיטות דס"ל שהוא מדרבנן. וע"י בתבואות שור (סי' ד סק"ט) שהאריך ג"כ בזה, וכתב דמעשה כל דהו אוסר מדרבנן, ומעשה רבה אוסר מן התורה. וכבר קדמו בזה החינוך (מצוה קיא) שכתב בזה"ל, אבל כל זמן שיעשה מעשה בגוף הדבר אפי" מעשה מועט, יש לו כח לאסור דבר שאינו שלו מדרבנן שהחמירו בדבר, אבל לא מדאורייתא עד שיעשה מעשה גדול כו'. וע"ע בפ"י הראב"ד

שם ע"ב אלא כיון דעבד בהו מעשה איתסרו. פרש"י גזרו עליהם חזקיה וסיעתו איסור עולם אף להדיוט, דקתני גנוזם, ולא אמרי' ליפרקו וליפקו לחולין. ע"י בשער המלך (לולב פ"ח ה"א ד"ה ודע) שכתב בשם ספר יד אהרן, דמדברי רש"י כאן יש ראיה דס"ל דהא דאמרי' אדם אוסר דבר שאינו שלו ע"י מעשה הוא מדרבנן, ושכ"ה דעת התוס' לעיל (גב: ד"ה ברוך), אבל מדברי הרמב"ן לעיל (גב:)

15. תוספות מסכת עבודה זרה דף נד עמוד ב

מכרן וקדש בדמיהן מקודשת - פ"י רש"י ודוקא קדושי אשה אבל איתהנויי אסור מדרבנן ויש ליתן טעם ולחלק שאין האשה דומה כל כך לחליפי הדמים אי נמי משום פריה ורביה לא גזרו רבנן [וע"י תוס' חולין ד: ד"ה מותר].

16. שערים מצויינים בהלכה

שאם מכרן וקידש בדמיהן מקודשת. ע"י ברש"י דדוקא קידושי אשה, אבל איתהנויי מינייהו מדרבנן אסור. ובתוס' כתבו שיש ליתן טעם ולחלק, שאין האשה דומה כל כך לחליפי הדמים, א"נ משום פריה ורביה לא גזרו רבנן. ובמסורת הש"ס ציין לדברי התוס' במס' חולין (ד: ד"ה מותר). וע"ע בתוס' במס' נדרים (מז: ד"ה הא) בענין זה. וע"י במשל"מ (אישות פ"ד ה"א) שדן בענין אם נתן דבר האסור מדרבנן לאשה שהיא חולה שאין בה סכנה אם היא מקודשת, אי אמרי' כיון דלדידה שריא אזלינן בתר דידיה, והביא מדברי רש"י כאן. וע"י מה שהארכנו בענין זה במס' קידושין (ז: ד"ה בתר נותן).

17. תורת חיים מסכת עבודה זרה דף נד עמוד ב

שאלו פילוסופים את הזקנים בארם וכו'. לא שאלום על עצבי עובדי כוכבים ומזלות עץ ואבן כסף וזהב אשר פה להם ולא ידברו וגו' ולא שייך למימר שיבטלן וכי יעשה הקדוש ברוך הוא נסים ונפלאות בכל יום להרקיב ולהתיך את העבודת כוכבים ומזלות כדרך שעשה בהן שפטים כשהוציא את ישראל ממצרי' הא ודאי ליתא אלא על אותן עבודת כוכבים ומזלות אשר היו בימים קדמונים אשר נעשו על פי כשפים ומעוננים ומנחשים והשפעות והיו מדברים ושואלין בהן כתרפים דלבן ופסל מיכה וכיוצא בהן וידוע שכל עושה אלה מושכין כוחות הטומאות ממקום טומאה על פי טבע הבריאה אשר נתן ה' כח לכל הנבראים כפי עבודתם ולכך שאלום כיון שהוא יתברך אין רצונו בעבודת כוכבים ומזלות למה אינו מבטל אותן הכוחות שלא יפשו פעולתן. ואמרו להן הרי הן עובדין לחמה ולבנה כו' שגם מן החמה ולבנה כל צבא השמים הן מושכין כוחות על אותן עבודת כוכבים ומזלות ואי אפשר לבטל אותן הכוחות כיון שהן צורך העולם והיינו מה שאמרו הרי שגזל סאה של חטים

וזרעה דין הוא שלא תצמח פלי' בדין היה שיבטל הקב"ה כח הצמיחה שנתן לארץ בשעת הבריאה אלא עולם כמנהגו היא נוהג. וכן משמע בכלה סוגיא דהך שמעתא דאיירי בהנך עבודת כוכבים ומזלות שהיו עושין פעולות ע"י כשפים כההיא דאזלי כי מתברי וכו' כההיא דאייתי מטרא וכו'.

18. שערים מצויינים בהלכה

א"א לבטל שהם צורך העולם. והא דלא הקשו לו על שאר עבירות, שכל הגזול ראוי שיאבד גזילתו, מפרש בתפא"י דשאני ע"ז דחמירי, שנוגע בכבוד השי"ת עצמו, וזה תכלית השלמת בנ"א, שיכירו הבורא עליהם, ולכן חשבו שראוי שיעכב הקב"ה האדם מחטא זה. והא דלא השיבו להם כדי שהפורשין ממנה יקבלו שכר, מפרש בעין יעקב שהרי כבר אמרו אנשי כנסת הגדולה לא איהו בעינן ולא אגריה בעינן כדאיתא במס' סנהדרין (סד.).

19. ספר סדר יעקב

✓ אמרו להן. גם כאן יש להק' איך השיבו הא אסור ללמד תורה לעכו"ם וכמו שהק' הטו"א זהא דלעיל ד' מד: במשנה. אך ל"ק דכיון דגוי מזווה שלא לעבוד ע"ז, מוכרח לן להשיבו, כדי שלא לחזקו ע"י שתיקמינו בטעות, ונמצא שאנו מסייעים לו בזה או עוזרים אפי' בלפני"ע, וגם בז"מ דידהו מותר ללמוד כדאי' בסנה. ד' נט. הוצא בתוס' לעיל ד' ג.

20. חידושי אגדות למהר"ל עבודה זרה דף נד עמוד ב

אף אנו מחזיקין ידיהן וכו'. פי' שהכתוב אומר כי נתן הבחירה לבני אדם לעשות כרצונן, ואם היה זה שקצת יהיו נאבדין וקצת מקוימין, כאלו היה השם יתברך נותן לטעות, ולא היה אל האדם הבחירה שראויה שתהיה לאדם כי היה נותן לבני אדם לטעות.

21. ספר סדר יעקב

ושוטים. הל"ל רשעים. וע' מש"כ ד' ז: בשם הגי"ז, ולא יתכן כאן, וז"ל דכיון דאין אדם עובר עבירה אא"כ נכנס בו רוח שטות (קוטה ד' ג.) נקראו רשעים שוטים, וכן להיפוך הרי ראשית חכמה-יראת ד', עוד יתכן דתחילת ע"ז נלמחה ע"י טעות שטעו בימי אנוש לעבוד משרתי ד', כמוש"כ הר"מ ריש הל' ע"ז, וכיון שהסיבה בא מטעות ולא מרשעות קראם שוטים. וע' להלן סד"ה ולגאיות וק"ל.